ANTROJI DALIS

DRAUGAS,

MOKSLAS, MENAS, LITERATŪRA

Saturday supplement — 1989 m. gruodžio mėn. 2 d. / December 2, 1989 — Nr 235(43)

KERTINĖ PARAŠTĖ

Giedraičių paminklai

Eiliniams ir neeiliniams žmogaus, šeimos, bendruomenės, tautos įvykiams pažymėti statomi paminklai. Jų ypač iškyla po audringų istorijos laikotarpių. Paminklai statomi tiek netekimams, tiek laimėjimams paženklinti. Prie pirmosios grupės priklausytų statytieji 1863 metų sukilimui paminėti, šio amžiaus ketvirtajame dešimtmetyje vykdyta Vilniaus kryžių statymo akcija, prie antrųjų — Nepriklausomybės dešimtmečiui pažymėti, pagaliau naujausieji šv. Kazimiero ir Lietuvos krikščionybės 600 metų jubiliejui paženklinti. Dalis pastarųjų dviejų paminklų bažnyčių šventoriuose statyti oficialiai, kita dalis — slapta naktimis.

Ypač daug paminklų atstatyta ir pastatyta šiais metais. Jų statymas — vienas atgimusios tautos veikimo pasireiškimų. Didelė šių paminklų dalis pastatyta Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio padalinių iniciatyva. Pirmiausia imta atstatyti pokario metais valdžios nugriautieji Nepriklausomybės metų paminklai. Apie tai pateikiama informacinių straipsnelių Lietuvos spaudoje, atstatymo ir pašventinimo vaizdai rodomi per Vilniaus TV. Ne vienas kryžius prie Vilniaus plento, vedančio į Latviją, iškilo šių metų rugpjūčio 23 dieną minint Molotovo-Ribbentropo pakto 50-ąsias metines.

Lietuvių karių kapai Giedraičių kapinėse.

Šiuo atveju norisi paminėti Giedraičių paminklus. Kaip žinia, čia po Pirmojo pasaulinio karo buvo sustabdytas Pilsudskio ir Želigovskio kariuomenės brovimasis į Lietuvą. Tai progai pažymėti Nepriklausomybės metais aikštelėje prieš kapines buvo pastatytas šios apylinkės dailininko Antano Jaroševičiaus projektuotas mūro paminklas su atitinkamais įrašais. Kapinėse stovi betono kryžius ir tipiški kryželiai ant Lietuvos karių, žuvusių kovose su lenkais, kapų. Geru žodžiu minėtini giedraitiškiai, išsaugoję šiuos paminklus.

Neatsiliko giedraitiškiai ir naujų paminklų statymu. Šių metų vasarą miestelyje išaugo trys paminklai: aikštėje iš akmenų sumūrytas obeliskas, skirtas miestelio 600 metų jubiliejui paminėti, prie varpinės — ornamentuotas medžio kryžius su įrašu iš poeto Justino Marcinkevičiaus eilėraščio, kuriame minimi kankintieji ir žemintieji, tačiau neužmirštieji. Ir pagaliau visai naujos prasmės paminklas iškilo pokario metais žuvusiems partizanams pagerbti. O buvo taip. Kaip ir kitose Lietuvos vietose, taip ir Giedraičiuose, žuvusiuosius partizanus stribai suguldydavo miestelio aikštėje, o paskui naktimis sulajodavo netoli buvusioje žvyrduobėje. Žuvusiųjų artimieji naktimis slapta juos iškasdavo ir perlaidodavo. Tai patyrę stribai kitus žuvusiuosius sukapodavo į kelias dalis ir palaidodavo įvairiose duobėse, kad artimieji negalėtų atpažinti. Daug vėliau, kasant griovį kabeliui tiesti, vienoje vietoje rasta 10 žmonių galvų. O vienam gyvam pagautam partizanui buvo perpjautas pilvas ir ištįstos žarnos.

Šių metų vasarą žuvusiųjų žmonos ir seserys nurodė 17 savo artimųjų. Žinoma, tai ne visi žuvusieji giedraitiškiai: dalis dar bijojo pasakyti, o išvežtieji ir žuvusieji Sibire nebegalėjo paliudyti. Ir taip buvusioje žvyrduobėje buvo sulyginta žemė ir pastatytas didelis akmuo. Jo šlifuotame šone iškalinėta kryžius, Vyčio kryžius, tekstas, kalbantis, kad čia guli pokario metais žuvusieji už Lietuvos laisvę. Nurodyta žuvusiųjų vardų pirmosios raidės, pavardės, gimimo ir žuvimo metai. Jų amžius — nuo 18 iki 40 metų, daugiausia nuo 20 iki 30 metų. Paminklas apjuostas stora geležine grandine, prie jo pamerkta darželio gėlių. Nuo miestelio iki paminklo kelias šviežiai žvyruotas. Prie aplinkos tvarkymo prisidėjo ir vietos ūkis. Ketinama aikštelės kraštus apsodinti ąžuoliukais — tautos tvirtybės simboliais, kad dabartinei kartai, vaikams, vaikaičiams ir provaikaičiams liudytų apie giedraitiškių pergyventas kančias ir sudėtas aukas.

Vacys Milius

Atsiminimų knyga — be pagiežos ir be aistros

VINCAS TRUMPA

Valentinas Gustainis. **Be kaltės: 15 metų Sibiro tremtyje ir lageriuose.** Redaktorė — Vida Tunaitytė. Vilnius: „Mintis", 1989. 460 puslapių.

Valentinas Gustainis šią savo atsiminimų knygą pavadino *Be kaltės*. Jai gal dar geriau tiktų ir kitas pavadinimas. Įžangoje į šiuos atsiminimus Gustainis rašo: „Mano atsiminimai yra tam tikros istorinės epochos dokumentas. Tik tokių motyvų skatinamas juos rašiau, nieko nenorėdamas pateisinti, bet ir jokio keršto niekam nejausdamas. Rašiau, kaip sakoma, *sine ira et studio* (lot. — be pykčio ir šališkumo)". Bene tiksliau būtų tą gerai žinomą lotynų posakį versti: be pagiežos ir be aistros.

Panašiai norėtų rašyti savo veikalus dauguma istorikų, tačiau toli gražu ne visiems jiems pasiseka. Ypač sunku jiems būna nugalėti per didelę savo tautos ir tėvynės meilę, kuri dažnai pavirsta į jos garbinimą. Kur kas, rodos, sunkiau buvo rašyti be pagiežos Valentinui Gustainiui, nes jis be jokio nusikaltimo visa penkiolika metų buvo tampomas po įvairius Sibiro ir Kazachstano lagerius ir kalėjimus, kartais atskirtas nuo savo šeimos, kuri beveik visą tą laiką praleido Jabagano tarybiniame ūkyje Altajaus priekalniuose, dažnai kęsdamas badą ir sirgdamas. O vis dėlto Valentinas Gustainis tokius atsiminimus parašė. Tai liudija jo būdo taurumą ir sugebėjimą žvelgti į pasaulį iš platesnės perspektyvos.

Jis tuose atsiminimuose kalba apie ne vieną gerą ir sąžiningą žmogų ir gailisi, kad jų pavardės išgaravusios iš jo atminties (p. 353), nors aplamai reikia tiesiog stebėtis, kiek tų pavardžių ir vardų mūsų autorius atsimena. Pagiria jis vieno tokio lagerio idealiai gerą siuntinių ir laiškų išdavimo tvarką (p. 303). Moka jis susivaldyti net ir tada, kai Justas Paleckis jo akivaizdoje drįsta kalbėti apie „bolševikišką humanizmą" (p. 450). Lengviau suprasti tuos, kurie gal ir mažiau nukentėję, o gal ir šildęsi to paties Paleckio užuovėjoje, ramia širdimi įtraukia jį į tautos išdavikų sąrašus.

Du didieji klausimai

Skaitant Valentino Gustainio atsiminimus ir visą kitą mūsų tremtinių ir kalinių literatūrą, kurios, ypač pastaraisiais metais, pasirodė labai daug, kyla pirmiausia du nelengvai atsakomi klausimai: (1) kaip žmogus vis dėlto sugeba pakelti tą begalinį vargą ir skurdą ir tą dažnai tiesiog nežmonišką elgesį su juo (nekalbame čia apie tuos tūkstančius ir milijonus be laiko mirusių ir žuvusių); (2) kodėl ir kaip tokios baisios teroro sistemos susiranda tiek daug žmonių, kurie labai uoliai, o kartais ir tiesiog su pasitenkinimu vykdo jiems uždedamas tokias baisias pareigas.

Į pirmą klausimą įdomų atsakymą kadaise yra davęs rusų rašytojas Dostojevskis, pats net aštuonerius metus praleidęs Nikalojaus I ir Aleksandro II Sibiro tremtyje ir katorgoje. Savo *Užrašuose iš mirusių namų* jis žmogų aptarė, kaip geriausiai mokantį prie visko prisitaikyti sutvėrimą. Valentinas Gustainis visiškai nesigėdina buvęs tokiu prisitaikėliu. Jis atvirai prisipažįsta, kad vos tik Raudonajai armijai okupavus Lietuvą ir jam sąmoningai apsisprendus nebėgti į Vokietiją, prasidėjo jo pastangos prisitaikyti prie naujų gyvenimo sąlygų. Vieną savo atsiminimų skyrelį jis pavadino „Kaimo idilė". Ją jis ir senjau mėgęs, o dabar ji pasidariusi galbūt vienintelė jo išsigelbėjimo viltis. Atsisveikinęs su Elta, kurios direktorium jis buvo 1939-1940 metais, jis išvažiavo į savo Žemąją Panemunę. „Maniau, jeigu aš naujos tvarkos įstatymų nelaužysiu, tai ir jie manęs nekliudys" (p. 40). Tik gerokai vėliau jis suprato, kaip skaudžiai jis apsiriko.

Neišgelbėjo jo nei brolio išskaptuotos medinės klumpės, nei sesers padovanota avikailių skrandutė, nei ilgaauliai batai, nei aplamai labai paprastas kaimietiškas gyvenimo būdas. Apie kokią rezistenciją ar įstatymų bei įsakymų laužymą jis nei negalvojo. Atėjo baisioji birželio 14-oji diena ir Valentinas Gustainis su savo šeima (žmona ir dviem vaikais), kaip ir tūkstančiai kitų šeimų, buvo ištremtas į Altajaus kraštą.

Ten atsidūręs Gustainis vėl sąžiningai dirbo visus darbus, stropiai laikėsi visų tremties taisyklių, nešiojo tą pačią sesers padovanotą skrandutę, kol ji visiškai susidėvėjo. Bet ir vėl visa tai Valentino Gustainio neišgelbėjo. Nei iš šio, nei iš to Gustainis iš Jabagano tarybinio ūkio buvo nugabentas į Bijsko kalėjimą. Nebuvo ir ten taip baisu, kaip jis įsivaizdavo (p. 164). Tik jis buvo atskirtas nuo šeimos. Niekur ir niekada Valentinas Gustainis nebuvo nei drąsuolis, nei didvyris, tik visur ir visada jis stengėsi išlikti žmogumi. Be abejo, tas dostojevskiškas prisitaikymas prie visko padėjo Gustainiui išlikti gyvam per visus tuos šiurpius penkiolika tremties ir kalėjimo metų.

Žmogus žmogui vilkas

Daug sunkiau atsakyti į antrąjį klausimą: kodėl teroras turi tiek daug savo valios vykdytojų arba kodėl blogis turi tiek daug šalininkų. Matydamas visus tuos tardytojus, stovyklų ir kalėjimų viršininkus ir sargybinius ir visą tą milijoninę NKVD armiją, esi priverstas pagalvoti, kad gal ir teisus buvo anas romėnų komedijų autorius Plautas (254-184 m. prieš Kristų), sakydamas, kad žmogus žmogui yra vilkas (*homo homini lupus est*). 17-ojo amžiaus anglų filosofas Thomas Hobbes (1588-1679), pasiremdamas ta vilko teorija, bandė aprašyti savo Tamsybių karalystę.

Valentinui Gustainiui visiškai svetimas toks galvojimas. Jis, atrodo, artimesnis *Dangus nusidažo raudonai* knygos autoriui ir kai kuriems kitiems tos rūšies literatūros autoriams. Gustainis dar ir tokiuose žmonėse bando ieškoti šiokio tokio pateisinimo jų veiksmams. Net ir savo tardytoją Filimonovą, kuris ištisus keturis mėnesius jį kankino, versdamas prisipažinti kaltu, Gustainis bando suprasti. Būdinga, kad visą tą skyrių jis, visiškai nedramatizuodamas, pavadina „tardymo epopėja", nors iš tikrųjų tai yra pati šiurpiausia jo atsiminimų dalis (pp. 170-196). Ji užsibaigia garsiojo sovietinio baudžiamojo kodekso 58-o paragrafo pritaikymu su dešimties metų kalėjimo bausme. Tas Filimonovas išdurninęs Gustainį, kodėl jis kartu su Smetona nepabėgęs į Vakarus ir jam dabar tą sunkią naštą užkrovęs. „Bet nenusimink", sako Filimonovas, „greitai pateksi į lagerius, o tenai tau bus gerai, nes esi mokytas, įsitaisysi ‚pridurku' ir gyvensi sotus" (pp. 195-196). Maždaug taip ir buvo tuose Karagandos kalėjimuose ir lageriuose. Blogiausia, kad buvo atskirtas nuo šeimos.

Labai teisingai Valentinas Gustainis laiko save nieku nenusikaltusiu Sovietų Sąjungai. Tą patį turbūt galėtų pasakyti beveik visi 1941 metų birželio tremtiniai. Aplamai, Nepriklausomoje Lietuvoje nebuvo antisovietinės propagandos. Priešingai, Sovietų Sąjunga naudojosi gana didelėmis simpatijomis, ypač dėl jos pozityvios laikysenos Vilniaus klausimu, ta pačia skaudžiausia Nepriklausomos Lietuvos problema. 1926 metais svarstant naują Lietuvos - Sovietų Sąjungos sutarties projektą karščiausi tos sutarties gynėjai buvo Tautos pažangos (tautininkų) partijos atstovai Antanas Smetona ir Augustinas Voldemaras. Ir vėliau jau tautininkams valdant populiariau buvo kalbėti apie „furia teutonica" (vokiškąją baidyklę), negu apie „furia sovietica". Neturėjo didelio pasisekimo ir vadinamo kultūrbolševizmo baubas, kurį bandė sukelti vienas *Vairo* bendradarbis.

Užtat nors ir labai kietai spyrėsi Lietuvos vyriausybė prieš sovietinių karinių įgulų dislokavimą Lietuvoje, kaip dabar matyti iš Juozo Urbšio, Eduardo Turausko ir kitų atsiminimų ir dokumentų, tačiau Lietuvos visuomenė ir dėl tų įgulų per daug nenuogąstavo, ypač kad jos buvo susijusios su Vilniaus kraštu, tegu ir ne viso, grąžinimu Lietuvai. Vardan šventos teisybės reikia pasakyti, kad net pats Lietuvos okupavimas daug kam neatrodė toks baisus, koks jis netrukus pasirodė. Užtat daug kas smerkė Valstybės prezidento pasitraukimą iš Lietuvos, užtat ir profesorius Augustinas Voldemaras savanoriškai grįžo į Lietuvą, užtat ir kun. Mykolas Krupavičius siūlėsi bendradarbiauti su komunistine vyriausybe, užtat ir Valentinas Gustainis, vienas geriausiai informuotų žmonių Lietuvoje, nepasitraukė į Vakarus ir, kaip minėjome, bandė prisitaikyti prie naujos valdžios.

Žodžiu, berods, nebuvo jokio reikalo griebtis visų tų teroro priemonių prieš Lietuvos gyventojus, su šakaliu ieškoti

(Nukelta į 2 psl.)

Kazio Daugėlos (Bedford, New Hampshire) nuotrauka iš 18-osios metinės Lietuvių fotografijos parodos, vykusios Čiurlionio galerijoje, Chicagoje, nuo 1989 m. spalio mėn. 20 iki 29 d. Parodos tema buvo „Eksperimentinė-siurrealistinė fotografija".

Aldona Kaminskienė „Atmintis", 1989

Iš 18-osios metinės Lietuvių fotografijos parodos, vykusios Čiurlionio galerijoje, Chicagoje, nuo 1989 m. spalio mėn. 20 iki 29 d.

Šiame numeryje:

Laisvės kovų paminklai Giedraičiuose • Valentino Gustainio „Be kaltės" • PEN kongresas Kanadoje • Jurgis Jankus apie kūrybą ir netektį • Vaidoto Daunio eilėraščiai • Lietuvių siurrealistinė fotografija

Tarptautinio PEN klubo 54-asis kongresas

ALINA STAKNIENĖ

Tarptautinis PEN — tai rašto žmonių sambūris, rašytojų-literatų organizacija, su beveik šimtu centrų, pasiskirsčiusių apie šešiasdešimtyje ar daugiau šalių. Vienas iš pagrindinių jos uždavinių — kovoti už žodžio laisvę ir rašytojų teises, rūpintis rašytojais, kurie persekiojami ar kalinami dėl savo raštų, kuriame krašte jie begyventų.

Šįmet rugsėjo 23-30 dienomis įvyko jau 54-asis šios tarptautinės organizacijos kongresas. Keista, kad toks daugiakalbių literatų suvažiavimas dar tik pirmą kartą vyko Kanadoje. Joje veikia du PEN centrai — prancūziškai kalbančių kanadiečių („frankofonų") ir angliškai kalbančiųjų. Daug kitų kraštų irgi turi daugiau negu vieną centrą, nes jie steigiami, atsižvelgiant ne į valstybių sienas, o į kalbas, kuriomis tuose kraštuose kalbama ir rašoma. Šių metų kongresas vyko dviejuose Kanados miestuose — Toronte (rugsėjo 27) ir Montrealyje (rugsėjo 30).

Nemažas skaičius PEN narių dalyvavo kongrese abiejuose miestuose. Kaip rašė vietinis Montrealio laikraštis, dalyvavimas kongrese buvo daug gausesnis, negu numatyta. Toronte buvo apie 600 dalyvių, o apie 300 jų atvyko specialiu traukiniu ir į Montrealį. Šiame „frankofonų" mieste prie jų prisidėjo dar apie 100. Taigi Montrealy buvo apie 400 kongreso dalyvių. Viskas čia vyko daugiausia prancūzų kalba, nors kai kas taip pat vyko ir anglų bei ispanų ir kitomis kalbomis (net lenkiškai kalbėta). Toje Montrealyje vykusioje kongreso programoje teko dalyvauti ir čia rašančiai, todėl daugiausia ją ir aptarsime.

Dėl labai gausaus dalyvių skaičiaus, atskirų pranešimų skaitymas nebuvo įmanomas, o vyko tik grupinės svarstybų sesijos, kuriose po dešimt minučių kalbėjo tik kviestiniai svečiai, „įžymybės" iš įvairių kraštų, kiti tik klausimus kėlė. Tarp tų įžymiųjų Toronte dalyvavo

Lietuvių PEN centro narius New Yorke pristato rašytojas Algirdas Landsbergis. Iš kairės: Algirdas Landsbergis, Raimondas Kašauskas, Ričardas Gavelis, Kornelijus Platelis, Regina Rudaitytė-Lankauskienė, Romualdas Lankauskas, Aleksandras Krasnovas. Nuotraukoje trūksta Galinos Baužytės-Čepinskienės.

amerikietis dramaturgas Arthur Miller ir anglų dramaturgas Harold Pinter, o kanadietė romanistė Margaret Atwood ir amerikietė feministė Betty Friedan dalyvavo abiejose kongreso dalyse.

Iš Sovietų Sąjungos kviestųjų sąraše buvo viena rusų rašytoja — Tatjana Tolstaja. Iš Rytų ir Vidurio Europos iš viso buvo kviesti trys svečiai, po vieną iš Rytų Vokietijos, Lenkijos ir Jugoslavijos, ir dar viena rašytoja iš Suomijos. Taip pat dalyvavo ir išeivis čekas rašytojas Joseph Skvorecky, gyvenąs Kanadoj.

Viena iš Montrealio naujovių buvo tai, kad „in absentia" dalyvavo daug rašytojų, kurie savo krašte yra persekiojami arba įkalinti, ar tokie, kuriems nebuvo leista atvykti, pavyzdžiui, čekas Vaclav Havel ir vengras Sandor Marai. Jų visų žodis buvo pagarbiai paskaitytas atitinkamų sesijų pradžioje, tuo pabrėžiant solidarumą su persekiojamais rašytojais visose pasaulio šalyse.

Kita kongreso naujovė buvo tai, kad jame dalyvavo daug neseniai įkurtų ar atgaivintų PEN centrų: nuo 1968 metų uždraustas, bet dabar atgaivintas čekų centras ir naujas, atskiras slovakų centras, du atskiri centrai Jugoslavijoje, naujas, jau nepriklausomas lenkų centras.

Mums, žinoma, įdomiausia, kad dalyvavo ir naujas, nepriklausomas lietuvių PEN centras, kurį šį pavasarį įtvirtino bendromis pastangomis (kaip jie pasisakė) Lietuvos rašytojas Romualdas Lankauskas ir Algirdas Landsbergis. Šis centras nepriklauso nuo naujai įsteigto „tarybinio rusų PEN centro", į kurį, pagal organizacijos struktūrą, negali įeiti kitų kalbų literatūrų rašytojai. O vis dėlto teko ir pakovoti. Čia prisidėjo ir Tomas Venclova bei Stasys Goštautas, taip, kaip ir Landsbergis, — ilgamečiai išeivių PEN klubo nariai.

Dabar nepriklausomame lietuvių PEN centre yra apie 30 ar daugiau narių, į kurių tarpą įeina ir apie 10 išeivių literatų. Naujajam centrui šiame kongrese atstovavo delegatai, atvykę iš Lietuvos — prozininkai Romualdas Lankauskas (pirmininkas) ir Ričardas Gavelis (vicepirmininkas) bei centro nariai— prozininkas Raimondas Kašauskas, poetas Kornelijus Platelis, literatūros kritikas Aleksandras Krasnovas (Vagos leidyklos vyriausias redaktorius), literatūrologės, vertėjos Galina Baužytė-Čepinskienė ir Regina Rudaitytė-Lankauskienė.

Be jų dar dalyvavo PEN centro išeiviai literatai: Toronte — prozininkas Kazys Almenas, Montrealyje — literatūros kritikės Ilona Gražytė-Maziliauskienė ir Alina Staknienė. Estų ir latvių PEN centrai taip pat atsiuntė savo atstovus. Jauną delegatą iš Estijos Rein Raud, kuris puikiai kalba lietuviškai ir kitom kalbom, nuolat kalbino mūsiškiai ir sekiojo įvairūs korespondentai (lietuvių delegatų jie taip pat nepaliko ramybėje).

* * *

Montrealyje pačios pirmosios svarstybų sesijos tema buvo „Rašytojas ir jo laisvė" (L'écrivain et l'exercice de la liberté). Sesijai vadovavo kanadietis rašytojas Jules Deschênes, eseistas, žmogaus teisių gynėjas (Kanados delegacijos Ženevoje patarėjas), buvęs Kvebeko vyriausio teismo teisėjas. Kaip ir daugumoje kitų sesijų, tarp įvairių tautybių rašytojų, svarstybose dalyvavo du kanadiečiai. Lenkijoje gimusi „anglofonė" žurnalistė ir romanistė Ann Charney, puoselėjanti egzilo tematiką, sakė, kad jai laisvės supratimą atskleidė vaikystėje skaityta knyga, gauta iš laisvojo pasaulio. O Kvebeko politikas, diplomatas, žurnalistas Gérard Pelletier kalbėjo apie rašytojo laisvės ir judėjimo varžymą senais laikais ir dabar totalitarinėse valstybėse.

Daugumos kitų sesijų tematika Montrealio programoje irgi vienaip ar kitaip rišosi su rašytojo laisvės klausimu. Pavyzdžiui: „Rašytojas, cenzorius ir vidinis cenzorius", „Laisvė ir valdžia: europinės ir amerikinės tradicijos", „Rašytojo laisvė ir teokratijų suklestėjimas".

Prancūzų poetas ir romanistas Claude-Michel Cluny pabrėžė, kad gal vertėtų svarstyti ne laisvę rašyti, bet laisvę spausdinti. Tuo tarpu kai kurie vakariečiai rašytojai, nepatyrę drastiškos totalitarinės sistemos cenzūros, darė sugretinimus tarp laisvės varžymo būdų Rytų Europoj ir Vakaruose. Vakaruose yra visiška laisvė spausdinti, sakė jie, bet čia egzistuoja netiesioginė ekonominė cenzūra ir kolektyvinis cenzorius — masinės komunikacijos koncentruota galia nustato visuotinį priimtinumo kriterijų — ką spausdinti, ką ne.

Apie laisvo žodžio varžymą totalitarinėje santvarkoje pasisakė prancūzė istorikė, sovietologė Helene Carrère d'Encausse, kurios tėvai, rusai, kilę iš Gruzijos. Ji priminė, jog Sovietų Sąjungoje po revoliucijos valdžia perėmė visą tiesos monopolį, rusų rašytojams draudė ar leido ką rašyti, ką ne. Pavyzdžiu davė vieną novelę, iščenzūruotą už tai, kad ten buvo pasakyta, jog traukinys pusvalandį pavėlavo į stotį. (Sovietų Sąjungoje traukiniai nevėluoja!) Taigi sovietų literatūra ištisais dešimtmečiais turėjo prisitaikyti prie nustatyto modelio. Rusų rašytojai negalėjo rašyti, kaip tikrai yra. Daugelis jų pasirinko visiškai tylėti.

Ši sovietologė kalbėjo apie „sovietų literatūrą", bet minėjo tik rusų rašytojus. Iš tikrųjų tokios „sovietų" literatūros iš viso nėra. Todėl klausimų ir komentarų metu čia rašanti ir priminė, kad Sovietų imperijoje yra daug skirtingai kalbančių tautų ir daug atskirų literatūrų (ką Amerika jau pradeda įsisąmoninti), ir pridūrė, kad lietuviai rašytojai nepasirinko tylos. Jie rašė ezopine kalba, kūrė metaforas, „antrąjį planą" — potekstę, o skaitytojai labai gerai išmoko skaityti „tarp eilučių". (Aišku, taip darė ne vien lietuviai.)

Trumpai, bet stipriai svarstybose pasisakė delegatas iš Lietuvos Ričardas Gavelis. Gražia anglų kalba jis paskaitė dalį savo pranešimo, kuriame jis kalba apie cenzoriaus ir vidinio cenzoriaus veikimo rezultatą — tikrojo pasaulio sunaikinimą. Totalitarinėje cenzūros sistemoje išorinis objektas virsta vidiniu, o deformuota žmogaus dvasia deformuoja realųjį pasaulį. Cenzūra ne tik sudarko žmogiškojo pasaulio vaizdą, sakė Gavelis, ji pradeda naikinti pačią realybę.

Kanadiečiai rašytojai sakėsi turį laisvę savo krašte rašyti, ką tik nori. O tačiau pasirodė, kad cenzūra veikia ir pas juos. Žinomai žurnalistei ir romanistei Elenai Dewar (ir *Toronto Life* žurnalui) buvo iškelta byla su šimto dviejų milijonų dolerių ieškiniu, kaip rašoma *McLean* (1989 m. spalio mėn. 9 d. numery), už straipsnį, paimtą iš būsimos knygos teksto, kuriame ji užkabina turtingą verslininkų šeimą. Remiantis vienu retai naudojamu Kanados teisių kodekso paragrafu, kuris leidžia sustabdyti spaudai skirto rankraščio publikaciją, buvo priteista grąžinti jau spaudai ruošiamą knygos rankraštį ir sulaikyti knygos leidimą. Toronte kongreso delegatai išreiškė stiprų protestą, reikalaudami tą įstatymo paragrafą atšaukti. Jie gynė autorės teisę savo rankraštį spausdinti ir pasaulio rašytojų vardu išreiškė gilų susirūpinimą tokiu brutaliu žodžio laisvės varžymu.

Montrealyje vienoj sesijoj iškilo klausimas dėl pornografijos cenzūros. Daugelis delegatų manė, kad kūrybai nereikalingi jokie varžtai, jie esą pavojingi. Reikia viską palikti vidinio cenzoriaus kontrolei. Kitų nuomone, pornografiją reikia uždrausti, kaip draudžiami narkotikai, nes ji smarkiai plinta ir agresyviai braunasi tiesiai į mūsų namus televizijos ekranais.

Feministinių rašytojų požiūriu — pornografinė literatūra yra nukreipta prieš moterį kaip žmogų. Bet tai milijoninis biznis, kaip jį suvaržysi, klausė kiti. Kova su pornografija beviltiška, nes jos pareikalavimas kyla, o Vakarų pasaulyje veikia paklausos ir pasiūlos nuostata.

* * *

Kongreso metu prie uždarų durų vyko delegatų posėdžiai, asamblėjos. Buvo svarstomos ir priimtos įvairios rezoliucijos, kuriose buvo pasisakyta prieš „kultūros genocidą" Rumunijoje, protestuojama prieš rašytojų persekiojimus Kinijoje, Pietų Afrikoje, Burmoje, Bulgarijoje ir kitur. Taip pat buvo pasmerkti grasi-

(Nukelta į 4 psl.)

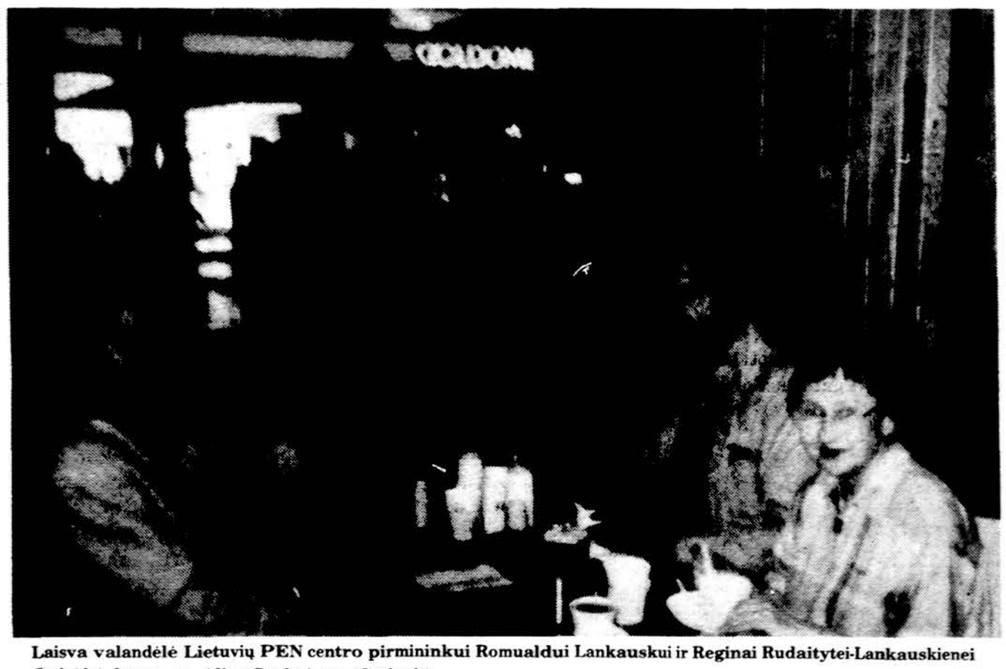

Laisva valandėlė Lietuvių PEN centro pirmininkui Romualdui Lankauskui ir Reginai Rudaitytei-Lankauskienei (kairėje) kartu su Alina Staknienė (dešinėje).

Be pagiežos ir be aistros

(Atkelta iš 1 psl.)

juose liaudies priešų ir tą priešo sąvoką taip išplėsti, kad ji apimtų beveik visą, vienaip ar kitaip organizuotą visuomenę ligi filatelistų ir esperantininkų imtinai. Baisu, kai atskiras žmogus suserga paranoja, bet kur kas baisiau, kai visa didžiulė imperija užsikrečia tokia persekiojimo manija.

Nėra ir negali būti nekalto žmogaus

Paprastai sakoma, kad žmogus yra nekaltas tol, kol teismas neranda jo kaltu. Antra vertus, galima ir visiškai kitaip galvoti: kaip nėra neklystančio ir nenuodėmingo žmogaus, taip negali būti ir nekalto žmogaus. Klaida, nuodėmė ir kaltė yra to paties galo reiškiniai. Valentino Gustainio tardytojui Filimonovui nekyla nei mažiausios abejonės, kad Gustainis yra kaltas. Jeigu jis nėra Churchill'io šnipas, tai jis bent galvoja, kad Nepriklausomoje Lietuvoje buvo geriau gyventi negu čia, Sibire. Arba jis be reikalo ir be pagarbos ištaria Stalino vardą. Filimonovas tik negali niekaip suprasti, kodėl Gustainis to nesupranta ir vis dar nenori prisipažinti kaltu. Juk iš viso nėra nekalto žmogaus.

Be abejo, tas Filimonovas žino labai gerai, kad jeigu jis neišgaus tokio prisipažinimo, jis pats labai lengvai galės atsidurti Gustainio vietoje. *Visi žmonės yra kalti ir visi žmonės gyvena tos kaltės baimėje.* Pats Nikita Chruščiovas prisipažino, kad eidamas vizito pas Staliną jis niekados nebuvo tikras, ar jis iš ten išeis sveikas. Taigi ir galingasis politbiuro narys gyveno nuolatinės kaltės baimėje.

Danų filosofas Soeren Kierkegaard (1813-1855) jau maždaug prieš pusantro šimto metų tyrinėjo baimės ir kaltės problemą. Jis rašė: „Žmogus (individas) baiminasi ne dėl to, kad jis nenusikalstų, bet kad jis nebūtų laikomas kaltu ir taip nepasidarytų kaltu". Jis galbūt prieš akis turėjo Didžiąją prancūzų revoliuciją ir jos sukeltą didžiąją teroro baimę. Mūsų laikų egzistencialistai turi prieš akis daug geresnius pavyzdžius, aprašydami baimės ir kaltės ryšius.

Birželio keturioliktoji

Mūsų tauta tą beveik visuotinį baimės ir kaltės sindromą išgyveno aną nepamirštamą 1941 metų birželio 14-ąją dieną. Net ir toje kaimiškoje idilėje gyvendamas, Valentinas Gustainis, gal ir nesąmoningai, pajuto tą ryšį tarp kaltės ir baimės. Iš pradžių jis dar bandė bėgti arba slėptis. Bet juk tai būtų kaip prisipažinimas, kad esi kaltas. Jis rašo: *„Man pasidarė gėda slapstytis savo namuose kaip kokiam piktadariui"* (p. 48). Gustainis ir tuo momentu jautėsi visiškai nekaltas ir kaip įmanydamas kratėsi baimės jausmo, kuris galėtų jį padaryti kaltu.

Be abejo, nekaltos buvo ir beveik visos Birželio 14-osios aukos. Bent jos pačios taip apie save galvojo. Tačiau ne taip svarbu, kaip tu pats apie save galvoji, daug svarbiau, kaip kiti apie tave galvoja, ypač kaip apie tave galvoja tie, kurie mano, kad iš viso nėra ir negali būti nekalto žmogaus, kaip nėra ir negali būti be nuodėmės arba neklystančio žmogaus.

Gyvendamas tuomet Kaune, nuolat girdėdamas apie sudaromus sąrašus ir gana gerai žinodamas, kad greitai bus karas, visiškai neabejojau, kas man reikės daryti. Bet vis dėlto tą naktį, vėlai grįžtant namo ir matant Vileišio aikštėje šimtus juodų sunkvežimių, šiurpas nukrėtė. Ir kai dar prieš aušrą šeimininkė pasibeldė į duris ir pasakė: „Jau veža", greitai apsirengiau, nusileidau į Laisvės alėją ir sėdau į Šančių autobusą, manydamas, kad „Šeštoji būda", kaip mes tada vadinome Šančių gimnaziją, bus geriausia vieta slėptis ir laukti karo. Autobusas buvo pilnas panašių žmonių į mane. Jų visų veiduose buvo matyti siaubas ir baimė. Ne tik niekas su nieku nesikalbėjo, bet ir pažvelgti vienas į kitą vengė. Lyg rodos tavo žvilgsnis išduos tave. Tu bėgi ir slepies, vadinas, tu kaltas.

Štai kodėl ir anas išmintingasis danas rašė, kad nesvarbu, ką tu pats apie save galvoji, svarbu, ką kiti apie tave galvoja. Jeigu jie sako, kad tu kaltas, tai tu ir esi kaltas. Štai kodėl ir Valentinui Gustainiui nepasisekė įrodyti savo nekaltybės. Stalino imperijoje nebuvo nekalto žmogaus. Tuo mes ėmėme tikėti tik aną birželio 14-ąją dieną.

Darbo jėga

Tik visokie išminčiai, egzistencialistai ir kitokie filosofai ir rašytojai bando tą baimės ir kaltės sindromą vienaip ar kitaip aiškinti. Sovietinės imperijos vadovams tai buvo labai gera priemonė kovoti su bet kokia opozicija. Leninas yra pasakęs, kad kitokios opozicijos jis nežino, kaip opoziciją kalėjime arba tremtyje. Kartu tai buvo ir labai gera priemonė aprūpinti sovietinę pramonę ir žemės ūkį pigia darbo jėga. Apskaičiuojama, kad jau 1935 metais Sovietų Sąjungos žemės ūkis ir pramonė turėjo nuo 6 ligi 10 milijonų tokių darbininkų kalinių arba baudžiauninkų.

Tokios pigios darbo jėgos pareikalavimas ypač buvo didelis po karo. Juozas Vaišnoras, kuris 1944-1945 metais buvo Lietuvos Valstybinio plano komisijos pirmininkas, prisimena, kaip 1945 metais Kremliuje buvo svarstomas naujas penkmečio planas. Pranešėjas nusiskundė, kad tokiems dideliems pramonės ir žemės ūkio uždaviniams vykdyti gal neužteks darbo jėgos, ypač Sibire ir šiaurinėse Rusijos srityse. Stalinas pareiškė: „Planą priimti, o darbo jėga pasirūpins draugas Berija" (*Tiesa*, 1989 m. rugpjūčio mėn. 25 d.). Berijos rankose nuo 1938 metų ir buvo visa ta milijoninė NKVD armija, kuri ir vykdė tuos visus areštus ir trėmimus. Jos uždavinys buvo palyginti lengvas tokioje sistemoje, kurioje nė vieno žmogaus nėra nekalto.

Keletas žodžių apie patį autorių

Šio leidinio redaktorė Vida Tunaitytė savo trumputėje įžangoje vadina Valentiną Gustainį tauriu žmogumi, kuris „neskleidė pagiežos, neaitrino baisios skriaudos, padarytos jam ir jo šeimai". Ne kitoks Gustainis buvo ir anksčiau. 1937 metais jis išleido knygą *Lenkai ir Lenkija*. Joje jis taip pat labai šaltai ir objektyviai (*sine ira et studio*) aprašė ano meto mūsų didžiausio priešo gyvenimą ir problemas. Dėl to ta jo knyga susilaukė nemaža atgarsio ir pačioje Lenkijoje.

Asmeniškai tik vieną kartą turėjau progos su Valentinu Gustainiu susitikti. 1940 metų pradžioje *Lietuvos aidas* siuntė mane į Briuselį kaip savo korespondentą. Gustainis, kuris 1928-1932 metais buvo to paties *Lietuvos aido* redaktorius, o dabar (nuo 1939 metų) ėjo Eltos direktoriaus pareigas, suprasdamas Belgijos, kaip neutralaus krašto, padėtį, kvietė mane būti kartu ir Eltos bendradarbiu. Dažnai Valentiną Gustainį ir jo šeimą prisimindavo Magdalena Avietėnaitė (1892-1984), buvusi taip pat Eltos direktorė, Valentino Gustainio žmonos Izabelės sesuo, su kuria man teko dirbti 1946-1947 metais VLIK'e Vakarų Vokietijoje.

Valentinas Gustainis, studijavęs Heidelbergo ir Paryžiaus Sorbonnos universitetuose, gerai mokėjęs bent penkias kalbas, buvo tikra to žodžio prasme Vakarų kultūros žmogus. Jis skaitė ne tik Hitlerio *Mein Kampf*, bet ir garsaus prancūzų filosofo Henri Bergson (1859-1941) raštus. Jis gerai pažinojo profesorių Jurgį Gerulį, savo atsiminimuose atskleisdamas vieną labai įdomią smulkmeną. Esą profesorius Gerulis, nujausdamas ir, be abejo, trokšdamas Hitlerio atėjimo į valdžią, siūlė Valentinui Gustainiui surasti įtakingų žmonių Lietuvoje, kurie pabandytų užmegzti santykius su Hitleriu, dar prieš jam ateinant į valdžią. Esą tai būtų naudinga ateities Vokietijos-Lietuvos santykiams. Tarp kita ko, tokiu žmogumi Gerulis siūlė profesorių Vincą Krėvę-Mickevičių. Žinoma, iš to nieko neišėjo. Gustainis laikė tą žymų kalbininką naiviu politiku.

1933 metais, jau Hitleriui tapus Vokietijos kancleriu, Valentinas Gustainis parašė straipsnį *Vaire*, pranašaudamas, kad hitlerinei Vokietijai laimėjus būsimą karą, Lietuvai grėstų ne tik politinės nepriklausomybės netekimas, bet net ir biologinio išnykimo pavojus. Pats prezidentas Antanas Smetona atkreipė dėmesį į tą straipsnį ir barė Gustainį už per didelį pesimizmą. Antanui Smetonai vis dar atrodė, kad Lenkija buvo didesnis Lietuvos priešas negu Vokietija.

Sofijos Čiurlionienės laiškai

Labai vertingas šių Valentino Gustainio atsiminimų priedas yra geras pluoštas Sofijos Čiurlionienės laiškų, kuriuos ji rašė 1945-1956 metų laikotarpiu Gustainio žmonai Izabelei (pp. 366-444). Korespondavo ji tada ir su pačiu Gustainiu, bet tie jos laiškai dingo. Nors tų dviejų šeimų nerišo jokie giminystės ryšiai, tačiau reikia tiesiog stebėtis, kaip labai toji žymioji rašytoja, pati jau būdama senyvo amžiaus ir menkos sveikatos, stengėsi Gustainių šeimai padėti. Ji bandė ištraukti Gustainių šeimą iš tos baisios nelaimės, tarp kita ko, prašydama Kipro Petrausko pagalbos. Deja, viename laiške prisipažino: „Kiprelis — niekai. Bandysiu per kitą žmogų" (p. 430). Atrodo, ligi Stalino mirties niekas nieko negalėjo pagelbėti.

Įdomu, kad Sofijos Čiurlionienės laiškai ir siuntiniai Gustainius pasiekdavo. Viename laiške ji duoda jiems ir tokį patarimą: „Kad neužmiršč iau — ar atsimenate, kad aliumininis indas nešveičiamas pelenais — prakiūra nuo jų. Šveisti reikia smėliu". Bandydavo Sofija Čiurlionienė suteikti šiokių tokių informacijų apie Gustainių gimines ir pažįstamus užsienyje. Viename laiške ji rašo: „Ar gavote laišką, kuriame rašiau, kaip ponas Medis puikiai įsitaisęs ir Vacė taip pat" (p. 379). Iš tikrųjų tas Medis ir ta Vacė buvo Gustainienės sesuo Magdalena Avietėnaitė ir Vaclovas Sidzikauskas, kurie tuo metu darbavosi VLIK'e, Vakarų Vokietijoje.

Sofijos Čiurlionienės duktė Danutė ir jos vyras Vladimiras Zubovas išsaugojo tuos Valentino Gustainio atsiminimus, jam mirus 1971 metais.

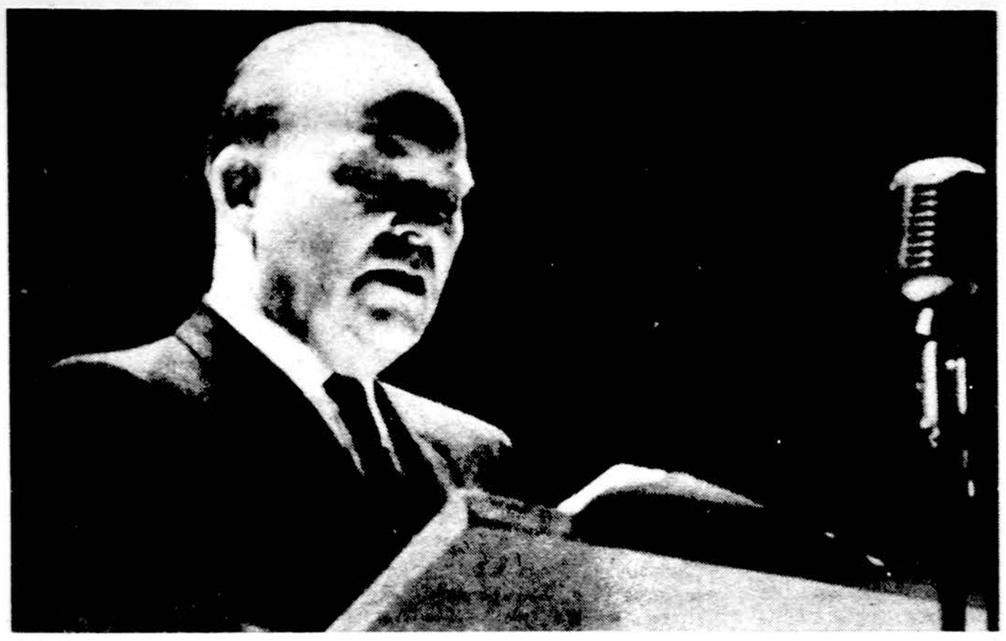

Jurgis Jankus Vytauto Maželio nuotrauka

Apie pasakas, sukaktis ir 50 metų kūrybos

Jurgio Jankaus žodis, priimant LRD 1988 metų literatūros premiją

Prisipažinsiu, kad esu gerokai sumišęs. Nė į galvą neatėjo, kad šiemetinė Lietuvių rašytojų draugijos literatūros premijai skirti komisija galėtų pastebėti mano kuklią prozos knygutę. Tikėkite, kad tie prisipažinimo žodžiai yra ne tuščia retorika, bet eina iš tikro nustebimo, o nustebti buvo dėl ko. Didžiaisiais tautos sukrėtimo momentais išeina priekin poetai. Jie turi priemonių vienu mostu išsakyti ir geliantį skausmą, ir skriaudos sukeltą tūžmastį, ir viltimi nutviekstą džiugesį. Kai šiuo metu Lietuva išgyvena tokius akimirksnius, tai negalėjau net ir laukti, kad komisijos akys galėtų sustoti prie mano ramių, nors gal ir keliančių gilesnių minčių, bet neįžiebiančių jausmų gaisro pasakojimų. To netikėtumo sukrėstas, esu ypačiai dėkingas premijos skyrimo komisijai, kad mano kukliuose pasakojimuose rado dėmesio vertų akimirksnių. Dėkoju ir Lietuvių fondui, kad ateina Rašytojų draugijai į pagalbą. Be tos pagalbos vargu ar ji būtų ligi šiol ištesėjusi viena tą naštą nešti. Dėkodamas Lietuvių fondui, dėkoju ir jo nariams, nes tik jų įnašų pelno dalelės ir sudaro tą premiją. Tokia iš daugelio rūpesčio ateinanti dovana kelia ne tik ypatingą dėkingumo jausmą, bet deda ir ypatingą pareigą nusikratyti amžiaus kraunamą stingulį ir mūsų rašto kultūros kraitin įglausti bent tai, ką jėgos ir Viešpaties užbrėžtas laikas dar leis. Ta pačia proga ypač dėkoju ir skaitytojams, kurie leidžiasi per knygos žodžius prašnekinami. Tikėkite man, kad aš jaučiuosi labiausiai apdovanotas, kai nebematau laikraščiuose savo knygų reklamuojamų ir kai niekur neberandu net ir pats jų nusipirkti. Tada žinau, kad esu radęs daugely namų šiltesnį ar vėsesnį kamputį. Kas žino, gal net ir neretoje širdyje.

Kai tebesu taip suglumintas netikėto nelaukto mano darbo pagerbimo, atleiskite, jeigu tame suglumime atsisuksiu kiek ir į save. Noriu prisipažinti, kad vaikystėje buvau apsėstas pasakų. Su jomis guliau ir kėliau. Su jomis grybavau ir riešutavau. Su jomis ir ančiukus kūdroje nuo varnų ganiau. Kai grįžtu mintimi į migloje nykstančius vaikystės metus, niekur negaliu rasti tam priežasties. Motina pasakų nesekdavo. Ji dainuodavo. Dar ir šiandien ausyse tebėra gyva „Žiūrėk, Jonai, žiūrėk, dėde, čiudralala, vagis ant kumelės sėdi, čiudralala..." Toji ligi šiol niekur kitur negirdėta daina buvo labai smagi dainuoti, gal todėl ir išliko gyva atminty. Tėvas retkarčiais pasekdavo kokią pasaką, bet ir jis verčiau dainuodavo ar giedodavo. Apylinkėje turbūt nebuvo vestuvių, kurių nebūtų išdainavęs, ir turbūt nebuvo nė vieno kaimyno, kurio amžinybėn nebūtų išgiedojęs. Pasakų ligos negalėjau iš jų paveldėti. Tiesa, buvo Tvardauckienė, kuri mokėjo labai gražiai pasakas sekti. Ji ne tik sekdavo, bet kartu pasaką ir gyvendavo. Jeigu kas paklaustų, kur esu mokęsis kūrybinio rašymo, jeigu gerą atitikmenį tam angliškam terminui randu, pasakyčiau, kad tik per vieną ir vienintelę senutę Tvardauckienę, bet tikros įtakos vargu ar ir ji galėjo turėti, nes gyveno tolokai, ir jos pasakų pasiklausyti tetekdavo labai labai retai. Be to, atminty tėra išlikęs tik jos pasakos sekimo būdas, o ne pačios pasakos. O aš vis tiek vaikystę tik pasaka ir tegyvenau. Ne tik pats gyvenau, bet ir kitiems sekiau. Ir vaikams, ir piemenims, ir suaugusiems. Atsimenu, kad jau kiek prasilavinęs, po miestus važinėjęs kaimynas Mykolas dažną žiemos vakarą ateidavo pasiklausyti mano pasakų, prie jo neretai prisijungdavo ir dar kas nors. Daug kas galvodavo, kad turiu kokią didelę pasakų knygą, joje pasiskaitau ir jiems tik perpasakoju. Prašydavo, kad tą knygą parodyčiau, o kai prisiekinėdavau, kad nieko neturiu, ne sykį ir melagį gaudavau. Nedaug kas tegalėjo suprasti, kad tų neišsemiamų pasakų knyga yra anapus vaiko platokos kaktos. Taip buvo ligi Pirmojo pasaulinio karo. Kai prasidėjo karas, atsirado marios kitokių užsiėmimų, daug svarbesnių už pasakas. Aną dieną su šypsniu pagalvojau, kas iš manęs būtų išėję, jeigu anuo metu kas nors labai labai įtaigiai būtų įtikinęs, kad po septyniasdešimt penkerių metų čia stovėsiu ir kalbėsiu tokiai rinktinei audiencijai apie savo pasakas. Turbūt nieko. Turbūt vaiko galva būtų išpampusi kaip perkaitintas balionas, ir viskas tuo pasibaigę. Kas turės kantrybės dirbti, kai žino, kas jo laukia.

Jeigu mėgčiau švęsti sukaktis, šia proga galėčiau švęsti bent dvi. Pirmutinę premiją už knygą gavau dar Vokietijoje. Tą premiją iš Rašytojų draugijos rankų tada skyrė Švietimo vadyba, o dabar lygiai po keturiasdešimt metų gaunu paskutinę. Sakau paskutinę, nes jau būtų tikras stebuklas, jeigu ir dar kokią prigyvenčiau.

Mano kartos žmonės, manau, dar atsimena tą sunkiai aptariamą mus gulusį sunkumą, kurio vakariečiai negalėjo suprasti. Jiems karas pasibaigė, atėjo taika, su ja atėjo džiaugsmas ir viltingi iš griuvėsių pasikėlimo rūpesčiai. Kaip jie tada galėjo suprasti, kad mes nedžiūgaujam, kad laimingi neplūstam namo. Mums buvo aiški visiškai kitokia teisybė. Mums dar niekas nebuvo pasibaigęs. Didžioji pasaulio nelaimė, kurią Pirmojo pasaulinio karo gale pagimdė Leninas, o vėliau tikru pasauliniu kataklizmu pavertė jo teroristinės politikos pavainikis Hitleris, aiškiai nebuvo pasibaigusi. Kas, kad mums laimė lėmė pasitraukti į Vakarus, kas, kad pasisekė išvengti prievartinio grąžinimo į Sibiro platumas, kas, kad laikinai turėjome šiokį tokį stogą virš galvų ir ne visada buvom alkani, bet to slegiančio sunkumo negalėjom atsikratyti. Mes aiškiai ne tam buvom gimę, ne tam buvom auginti. Ir aš pats turbūt ne tam buvau ir gimęs ir augęs. Dabar net pačiam sunku tikėti, bet visas praėjęs košmaras ir ant tokių kreivų pamatų mėginama statyti pasaulio ateitis mane patį taip sukrėtė, kad nieko negalėjau rašyti. Buvau tada palyginti ir jaunas, energijos netrūko, o rašyti irgi, rodos, jau buvau šiek tiek pramokęs, bet niekas nesirašė. Kąėmiau, ką mėginau, vis atrodė tuščia, beprasmiška, vis jutau, kad ne to reikia, bet ko, nežinojau ir niekas turbūt pasakyti negalėjo. Negaliu pasakyti, kad nemėginau. Vienu tarpu net į vaikystės pasakas mėginau sugrįžti. Alt Gargėje pradėjau *Seną kareivį Matatutį*, bet po keliolikos puslapių sunaudojau krosnelės pakuroms. Seedorfe apsimečiau seniai kniet ėjusį „Velnio balos" romaną, bet jis taip nesiderino su kataklizmo palikta nuotaika, kad įmečiau pastalėn į popierių krepšį. Taip atsitiko, kad tuo metu užsuko vaizbūnas su Bernardo Brazdžionio ar su Stasio Santvaro laišku ir su pabarimu, kad dar nieko neatsiunčiau jų planuojamam *Rašytojų kalendoriui*. Esą bus nelabai gražu, kad išeis be tavęs, užtat turiu ką nors įduoti per tą jų pasiuntinį. Man dar laiško nepraplėšus, vaizbūnas pasakė, kad vakare ateis atsakymo, nes rytoj dar su patamsiais išvažiuojąs. Ką turėjau daryti? Pagalvojau, jog kaip kalendoriui bus geras ir tas išmestinis. Išėmiau iš krepšio, gal ką palyginau, o gal ir nieko neliečiau, kas po tiek metų beatsimins. Jeigu būčiau žinojęs, kad planuotas kalendorius išaugs į tokius impozantiškus *Tremties metus*, ir „Velnio bala" tikrai būtų nuėjusi krosnelės prakurams, o vėliau gal būtų tikrai grįžusi planuotu romanu, kaip *Namas geroje gatvėje* grįžo iš „Namuko", kurį Kazys Bradūnas beveik iš krosnelės savo *Aidams* ištraukė. Man tai buvo savotiško pamišimo laikotarpis. Žinojau, ne, ne žinojau, bet jutau, kad būtinai turiu daryti, bet nežinojau ką. Pagaliau Štadėje staiga iš kažin kur galvą užgulė „Naktis ant morų". Kažin kas atsitiko, kad staiga sužinojau, ką reikia rašyti. Net nesuabejojau, kad gal nereikėtų. Taip ilgai kankinusi beprasmė tuštuma pasitraukė, lyg niekada nebuvusi. Kad šviesa kitiems negadintų miego, užsilindau už spintų į kamputį, šalia vaiko lovutės pasimečiau kažin kokią aukštesnę dėžę ir įnikau. Ir nebuvo sunku. Dažnai tik rytą prabudęs vaikas teduodavo ženklą, kad jau laikas sustoti. Buvau apmetęs du tomus. Vieną naciams, kitą komunistams. Kai pirmąjį tomuką nusiunčiau Jono Lenktaičio Patrijai, netrukus gavau Stasio Santvaro laišką, skatinantį abu tomelius sudėti į vieną. Sakė, kad jau stovyklos Vokietijoje nyksta, žmonės po visą pasaulį skirstosi, kas gali užtikrinti, kad antrą tomą kur, kada ir kas išleis. Vieną piktybę aprašei, o kita gali taip ir pasilikti, sakė. Sutikau ir nesigailiu. Nors mažinant knygos puslapių skaičių, kai kuriuos skyrelius reikėjo ir gerokai pagenėti. Nemanau, kad knygai tas išėjo į blogą, o pačiam reikalui tikrai į gerą. Jau senokai, dar anais tikro uždarumo laikais, mane iš Lietuvos vis ir vis pasiekdavo žinia, esą jie ten labai norėtų nacinę dalį išleisti be komunistinės, tik patys nesiryžo veikalo pjaustyti, ir, matyti, nujautė, kad tam kalbinti mane būtų visiškai tuščias reikalas.

O *Naktis ant morų* taip ramiai nepraslinko. Už ją buvo paskirta premija, daug kas peikė komisiją, kam už tokią nemoralią knygą premiją skyrė, o ir pats autorius buvo gerai patarkuotas. Kai kurios tarkos buvo aštrokos, kai kurios gana švelnios. Iš tų švelniųjų atsimenu dailininkės Ketvirtienės. Ji susitiko kažin kuriame Diepholzo stovyklos take, ilgokai pažiūrėjo tiesiai į akis ir tepasakė: „Kam tu ją parašei?" Kažin kodėl ir po keturiasdešimt metų tas jos priekaištu nuskambąs paklausimas tebėra visiškai gyvas. Iš tikrųjų kam ją parašiau? Turbūt tik

(Nukelta į 4 psl.)

* Rašytojui Jurgiui Jankui per Šeštojo mokslo ir kūrybos simpoziumo literatūros vakarą, kuris įvyko lapkričio 24 dieną Jaunimo centre, Chicagoje, buvo įteikta Lietuvių rašytojų draugijos 1988 metų grožinės literatūros premija už knygą *Tėvas Venancijus ir jo Matilda*. Čia spausdinamas ištisas Jurgio Jankaus tai progai paruoštos kalbos tekstas, nes dėl laiko stokos literatūros vakaro programoje tebuvo galima paskaityti tik kai kurias jos ištraukas.

Vaidotas Daunys

VIENIŠOJI

Pavakarys, pavakarys,
kas žingsnis. Šitaip sninga pavasaris,
šitaip padangtėje mano skamba akordas sparnų,
kaip vakarykštė knyga — šlapdriba, vėjas,
ir praeiviai, praeiviai,
kurie kaip žodžiai iš knygos Tavosios —
niekada „vakar" ir niekada „rytoj".
Kas jisai, šis nepaaiškinamas mirksnis,
kokiu žodžiu jį ištarti,
kai dvi vėliavos šlapios stingsta vėjyje —
viena ieško Tavo tautos,
kita — niekada neturėjo...
Du sukryžiuoti takai dalija kiemą už lango.
Pavakarys, pavakarys,
žingsnis po žingsnio veda ligonį gailestingasis,
arba: į priešingą pusę —
susigūžęs nuo vėjo vienišas karininkas...
Ir vasnojantis prietėmy —
laisvė, laisvė...

1989 vasario 16

KETURIOS

1

Dominus illuminatio mea, et salus mea,
ko gi bijoti man?
Kai slenka priešpilnis, prieš mano veidą —
jisai ir išdegę namai naujojo priemiesčio.
Viešpatie, kaip viskas tas pat,
kaip viskas tas pat. Gęsta šviesa lange,
ir tamsa sugula gatvėse,
ir daiktai užsisklendžia nesugrąžinamai
lyg geroji naujiena sklęstų pro šalį.
Ir nėra kam pabelsti: mano ranka pakelta
Tau atverti nakties vartus,
bet nepakyla jinai belsti į tamsą.
Iš tos bedugnės negrįžo nė vienas žodis,
Viešpatie, ir nė viena ašara joje neprigijo.
Priešpilnis regi, kaip mano veidas ieško Tavęs,
kaip mano širdis Tau kalba,
bet šiame išdegusiame vasaros priemiesty
dviprasmybė yra sava sėkla,
kuri renkasi ne skendinčius tamsoje,
o klausiantį: ko gi bijoti man, ko bijoti?
Ir kai kryžiuojasi spindulys ir šešėlis,
man baisi ši valandos amžinybė,
ta išdavystė, kuri pasiryžusi būti,
toji savimeilė, pro miegus kartojanti sau:
„o vis dėlto jinai sukasi!"
Man baisi valanda išdegusioje kryžkelėje,
kai priešpilnis leidžias, apleisdamas mano veidą,
ir kai nėra pateisinimo nusisukantiems,
tik pasmerkimas: „o vis dėlto ji nusisuka!"
Tokį regi mane, pakeltomis rankomis: Viešpatie,
tegul nulaša nors vienas lašas į šį išdegusį miestą,
nors vienas lašas Tavo kraujo teisybės,
Tavo sandoros, be kurios nėra naujojo miesto,
vien nepalenkiamas dėsnis.

2

Kas įvyko, kokio angelo vėliava suplazdėjo, man einant per dykvietę?
Visi takai žinomi man šioje karalystėje, bet —
kokių kareivijų kelius skelbia naktis,
kokio angelo lūpos ją pučia — puolančio, kylančio?
Tu apšvieski man mano akis,
tegul gailestis Tavo man būna aiškesnis už šitą pasaulį,
kuriame abejonė tokia pat saldi kaip žinojimas,
tokia pat laiminga ir nepalaiminga.
Apšvieski šį kalavijo metą,
leisk perskaityt vėją, įskaityti vėliavų ženklus,
leiski regėti: kieno sparnai vasnoja prietėmy —
angelo ar dviprasmybės, kuri juokiasi?
Ir iš tiesų: kas netikriau gali būti už dviprasmišką gandą!
Tik juokas, tik šūksmas, skelbiantis laisvę,
tik dar viena netiesa,
nes — „laisvė nuo baimės tėra mokestis už
neištikimybę Tau".

Vaidotas Daunys Jono Kuprio nuotrauka

3

Neapleiski manęs, kaip apleidi tą, kuriam leidi
išduoti namus ir laukti atlydžio.
Viešpatie, aš trokštu ne pavasario, kuris mane išgelbėtų,
o kad galėčiau išgelbėti Tau nors vieną pavasarį.

Neapleiski manęs, kai lyja lietus,
ir lapas nuo medžio juodo krenta, kaip krenta diena.
Stovinčio begaliniame rudens šešėlyje neapleisk,
trokštančio rudens aukoje begalinėje.

Neapleiski, kaip apleidi laiptas po laipto
besileidžiantį, artimuosius apleidžiantį,
kai statau dabar pėdą sniege, aš atnašauju ne žiemai, —
Tau atnašauju vienišojo teisybę.

Neapleisk manęs išdegusiam priemiesty,
šlamant sapnams apleistųjų, kuriems užmerkei akis,
Viešpatie, aš prašau ne vasaros atilsio,
o atilsio Tavo miegančiai vasarai.

4

Daug tarnysčių yra, bet visos Tavy viename,
ir šitoji, Tavęs maldaujanti,
ieškanti žodžio, kurį kaip dūmą išsklaidė nuodėmingas atodūsis,
kurio kaip dūmo ranka Tavoji niekuomet neišsklaido.
Tegul mano lūpos būna skirtos sušildyti pelenui,
tegul žarija Tau liudija mirties paunksnėje,
surinki visus savos tėvainystės lapus,
kurie sklendžia tarytum dvasia
nuo lūpų prie lūpų,
kurie smilksta ir nyksta nežinia į kur,
nežinia iš kur.
Man sunku įžiūrėti, kur dvelkia Tavoji teisybė,
kokiose priemiesčio dykvietėse ji gailiai plevena,
bet kuo gailesnis ruduo,
tuo tylesni mano žodžiai,
tarnystė, kurios bijosi vėjai.

1988 liepa, rugpjūtis

Vaidotas Daunys, poetas, naujai Lietuvoje pradėto leisti kultūros žurnalo *Krantai* redaktorius, šiemetinio „Ateities" studijinio savaitgalio rengėjų pakviestas, lankėsi Jungtinėse Amerikos Valstybėse nuo spalio 22 iki lapkričio 26 dienos. „Ateities" studijinio savaitgalio poezijos vakare spalio 27 dieną Jaunimo centre, Chicagoje, jis skaitė čia spausdinamus savo eilėraščius.

Pasąmonės klodai lietuvių siurrealistinėje fotografijoje

Aštuonioliktoji metinė lietuvių fotografijos paroda Čiurlionio galerijoje, Chicagoje

ALGIMANTAS KEZYS

Pauliaus Kijausko nuotrauka „Siurrealistinis Kristus", eksponuota 18-ojoje metinėje Lietuvių fotografijos parodoje, kuri vyko Čiurlionio galerijoje, Chicagoje, nuo 1989 m. spalio mėn. 20 iki 29 d.

18-oje metinėje lietuvių fotografijos parodoje, vykusioje nuo spalio 22 iki 29 dienos Čiurlionio galerijoje, Chicagoje, dalyvavo 63 fotomenininkai iš JAV, Kanados, Vokietijos, Vengrijos ir Lietuvos. Eksponuota 246 fotografijos, iš jų 182 buvo eksperimentinės-siurrealistinės, 64 – laisva tema.

Siurrealizmas buvo šios parodos pagrindinė kryptis, pareikalavusi iš dalyvių gero technikos pažinimo ir privertusi juos užgriebti gilesnius žmogaus sąmonės ir pasąmonės klodus, negu yra įprasta paprastoje dokumentacijoje. Tad smalsu pažvelgti į mūsų fotomenininkų giluminį minčių, rūpesčių bei jausmų pasaulį.

Tai buvo lietuvių fotomenininkų paroda, todėl nenuostabu, kad nemažas dalyvių skaičius akcentavo savo siurrealizme lietuviškąjį motyvą. Idealizuotą Lietuvą rodo *Kazys Daugėla*, sukūręs montažinius vaizdus, kuriuose gausu tradicinių lietuviškų pakelės kryžių ir rūpintojėlių, o motinėlės per Atlanto bangas žvelgia į toli paliktą tėvynę. *Vytautas Ylevičius* vaizduoja Vilniaus Katedrą, kaip didžiąją Lietuvos šventovę, kuri, kaip ir jo liaudiški koplytstulpiai, kyla į dangų lyg skaisti ikona, šventindama Lietuvos peizažą savo švariais baltų kolonų kontūrais. Jeanne Krapauskienė perteikė lietuviškąjį Vyčio simbolį per savo kompiuterinio meno prizmę, įvairiaspalvėje gamoje pavaizduodama jį kaip ryškų ir gyvastingą šiuolaikinės lietuvybės simbolį. Pridėtame tekste ji ir reiškia troškimą, kad Lietuvos Vytis būtų tvirtas ir nepajudinamas ateities kartoms, koks jis buvo praeity.

Parodoje eksponuoti bent keli lietuviško portreto variantai. *Henrieta Vepštienė* interpretuoja žinomų asmenų veido kontūrus fotografinio ekslibrio forma. Režisierių Joną Jurašą ji mato atsispindintį scenos ekrane. Aktorių Laimoną Noreiką – aktoriaus kaukės pavidalu įspraudžia į Vilniaus panoramą, lyg ši būtų jo scena. Dailininką Liną Katiną pavaizduoja tikru katinu, atsiuntusiu draugei oro paštu voką su atspaustais angeliukų, lėktuvų ir autobusų vaizdais. *Aldona Kaminskienė* atspaudė tipiškos lietuvaitės atvaizdą daugialypiame jos portretų montaže, rodančiame ją, bežaidžiančią mėlyno dangaus fone. Šio montažinio paveikslo pakraščiai apkaišyti tikrų gėlių puokštėmis, tarsi bylojančiomis, kad paveikslo autorė yra pasiilgusi jaunų dienų, kada „mėlynakės lietuvaitės" be rūpesčių mėgdavo žaisti gėlėtose pievose ir gerti saulės spindulius. *Antano Sutkaus* kaimo žmogaus portretai pabrėžtinai ryškūs ir aiškūs. Autorius nepripažįsta siurrealizmo manierų, jo požiūriu, daugiau kliudančių, negu padedančių perteikti autoriaus mintis apie fotografuojamą žmogų. Žmogaus veide, pagautame rimties akimirką, jis puikiai atspindi dvasios pasaulyje glūdinčias paslaptis.

Kaleidoskopiškus liaudies meno motyvus sukūrė *Danguolė Variakojytė* iš visai „neliaudiškų" ir nieko bendro su kaimu ar jo menu neturinčių elementų. Stilizuotą „lietuviškai" atrodantį aviną ji sudėjo iš Cuzco miesto (Peru valstybėje) detalių; „afrikietiškus" skydus sumontavo iš Chicagos upės tilto prie Wells gatvės rėmų; akmens amžiaus karalienę ji sudarė iš čikagiškių Marina Towers architektūros formų. Atrodo, kad Variakojytės vaizduotė įžiūri primityviąsias liaudies meno formas net ir šiandieninio didmiesčio statyboj.

Tikroviškai atvaizduotą, bet savai interpretuotą Lietuvą užtinkame *Romualdo Požerskio* gatvės gyvenimo epizoduose. Nors šie vaizdai tikroviški, nepaliesti jokių fotografinių manierų, vis dėlto juose jaučiama kažkokia svetimumo dvasia, kuri ir tikrovei suteikia siurrealistinį atspalvį. Jo statybininkai ant stogų atrodo kaip šokėjai ar sunkaus svorio kilnotojai, pardavėjos – kaip košmariškos komedininkės. „Tikroviška" siurrealizmą matome ir *Aleksandro Šiekštelės* paprastos kaimo trobos interjere, kur baldai ir gyventojai nufotografuoti kasdieniškai ir kartu kažkaip nelauktai, tarsi tarp paprastų kambario sienų gyventų ne šio pasaulio dvasia. Su panašiu nelauktumo įspūdžiu žiūrime ir į *Liago Giedrio* vaizduojamus niūrius senamiesčio užkampius, ir į blizgančius *Avarimo Strumilos* šiluminės trašos vamzdžius.

Religiniai motyvai iškyla bent keturių autorių darbuose. Centrinis ir pats didžiausias – *Antano Binderio* kūrinys tuoj pat krito į akis, tik įėjus į galeriją. Žmogus pakabintas per rankų riešus ant virvės, susuktos iš dolerinių banknotų, priminė nukryžiavimo sceną. Paveikslas pavadintas „Amerikoniškasis išganytojas" su pridėtu autoriaus komentaru: „Sukaustytas pinigais, tu moki už gyvenimo malonumus" („Chained to the bills, you pay for life's thrills"). Šis paveikslas lankytojų balsų dauguma laimėjo parodos konkurse pirmąją vietą. *Paulius Kijauskas*, vienas iš siurrealistiškiausių šioje parodoje autorių, taip pat imituoja Kristų. Jo sukurtas Kristaus veidas pabrėžtinai neryškus, bandant parodyti, kad taip blėsta ir kiekvieno žmogaus žemiškoji gyvybė. Savo žodiniame paaiškinime Kijauskas svarsto šio ir ateinančiojo gyvenimo santykį. Kas bus, kai prieisim ribą tarp gyvenimo ir mirties? Jo religinė išvada: peržengus tą šventą ribą, bus naujas įsikūnijimas, nauja būtis, kuri turėtų tęsti senąją, nelyginant reinkarnacijoje.

Dangė Širvytė perteikia Vilniaus Katedroje pamaldų mistiką. Ji jaučia pakilią, dvasingą nuotaiką, tarsi jai tai būtų naujas ir šviežias atradimas. Tą nuotaiką ji efektyviai perduoda ir tokiam žiūrovui, kuriam panašios pamaldos gali atrodyti nostalgiškai senos. *Valiui Pulokui* taip pat rūpi tradicinės Katalikų Bažnyčios apeigos. Savo darbuose jis meta kritišką žvilgsnį į vaiko išpažintį ir krikštą. Anot jo, išpažintis klausykloje palaiko vaiko dorybę, tačiau čia įsibrauna paradoksas – tai dorybei tarpininkauja „gyva nuodėmė". O krikštas – tai „amžina nuodėmė [kuri] lyg šešėlis į mirtį veda mus kaip likimo brolius" (citata iš jo paties žodinio priedo).

Net šeši šios parodos autoriai vaizduoja aktus. *Vitalis Butyrinas* yra žinomas montažistas; jo fotografijose moteriškojo kūno grožis traktuojamas kaip dailioji pasaulio gėlė, augantį medžiuose, pajūry, tarp bangų, debesyse ir gėlynuose. Tai lytinio grožio mistikas, kuriam, rodos, nė į galvą neateina mintis, kad moters grožis kartais gali būti ir beformis. *Manfredas Jasevičius* savo profesionalius montažus apie moterį atlieka studijoje. Savo modelius jis aprengia egzotiškais rūbais, o nurengtą kūną nudažo nežemiškais dažais, tarsi tuo norėdamas pabrėžti savo žavėjimąsi gamtoje esančiu grožiu. Kai kurie jo darbai gali ir šokiruoti – viename iš jų jis parodo dailią merginą, per kurios plaukus, veidą, kaklą ir krūtinę eina lietuviškos vėliavos spalvos – geltona, žalia ir raudona. *Aleksandro Macijausko* fotografijos aukštutinėje dalyje pastatyta medinė madona su užrištom akim, o žemutinėje – nusirengiančio jauno kūno figūra, tarsi sakanti aukštutinei: „Jei nenori, tai nežiūrėk į mano grožį, kuris pilnai atsiveria tik nusirengus..." Viena iš erotiškiausių moters figūrų yra *Konstancijos Vepštas* darbuose, atspindinčiuose liekno, pilno erotikos moters kūno vaizdą, sudėtą iš grindinio ir kitų negyvosios gamtos iškarpų. Tai taiklios vaizduotės padarinys. *Dovydui Mackoniui* aktas tėra tik paveikslo kompozicijos dalis. Jam geometrija svarbiau negu gyvasis kūnas. Jis derina moters figūrines linijas su kampuotomis išpjovomis ir su kelių rūbelių (skrybėlaitės, pirštinių ir šaliko per juosmenį) tamsiai nuspalvintais plėmais. *Violeta Bubelytė* sukūrė neįprastus aseksualinius akto interpretavimus, lyg tie jauni, apnuoginti kūnai būtų iš cemento nulieti ar iš lentų sukalti. Vietoj moteriškų rūbų jie dėvi keturkampiškas statybinės medžiagos išpjovas, lyg ir sakydami, kad jokių jausmų bangavimų jie neturi. Stoiškas akto variantas.

Komiško požiūrio į gyvenimą momentas išryškėja *Rimaldo Vikšraičio* serijoje apie transcendentinius žmogaus lūkesčius, vaizduojamus lietuviško kaimo butaforijos fone. Čia matome porelę Adomo kostiume, nejaukiai sėdinčią prie senos pirkios, su gėlėmis rankose, belaukiančią kažko atvykstant. Tai lietuviškasis „Waiting for Godot" vertimas. „Kolekcionierius" Vikšraičio akyse yra turtingas skurdžius. Šiame vaizde jo „kolekcionierius" rodo savo „turtą" – senas dviračių padangas, sukrypusius ratus, gražiai, lyg muziejaus ekspozicijoje, išdėstytus ant senos, iš rąstų surėstos sienos.

Gyvenimo fragmentaciją jaučia *Daiva Karužaitė*, penkiose plokštėse išreikšdama savo pasąmoninius būties sutrupėjimo jausmus. Pirmasis paveikslas rodo sveiką ir gražiai nuaugusią daržovę, su lapais ir šaknimis. Toliau jau matome sudaužytą ir pabirusią akmeninę antkapio skulptūrą, po to – sutrupėjusių ir suplyšusių augalų ir atspindžių formas. Iš įrašo po šiomis nuotraukomis paaiškėja, ką autorė galvoja apie save: „Anksčiau buvo visai kitaip, liko fragmentai".

Algį Kemežį gąsdina atominio sprogimo priartėjimas prie jo gyvenamos aplinkos. Savo degančių spalvų vaizduose jis atneša atominio grybo debesį į nuosavą kiemą. Jo sprogimai vyksta iš po gatvės grindinio, kaimynystėje esančiame gėlyne, čia pat žmonių panosėje. Nuotraukų kraštai apdeginti, tarsi žiūrėtume į tuos visus gąsdinančius pavojus pro nuodėgulių rėmus.

Suminėjau ryškesnius 18-osios metinės lietuvių fotografijos parodos momentus. Nors tai buvo lietuvių fotomenininkų paroda, tačiau joje vyravo bendražmogiški elementai – žmogaus ryšys su žmogum, su gamta ir pačiu gyvenimu. Lietuviškieji motyvai aiškiausiai pasirodė atpažįstamų objektų vaizduose – žinomų pastatų architektūroje, Lietuvos peizaže su pakelės kryžiais, kaimo gyvenimo vaizduose, kaimiečių portretuose, taip pat ir žinomų įvykių dokumentacijoje: šv. Kazimiero perkėlimo į Vilniaus Katedrą eisenoje, čigonų susibūrimo Kauno gyvenvietėse atspindžiuose, ar Vyčio motyvo atkūrime naujųjų menų šviesoje. Tačiau daugumai šioje parodoje dalyvavusių fotomenininkų siurrealistinė metodika davė progą iškelti savo pasąmonės jausmus į paviršių, pažvelgti į save ir į pasaulį atviresnėmis akimis.

Ex libris * LAIMONAS NOREIKA

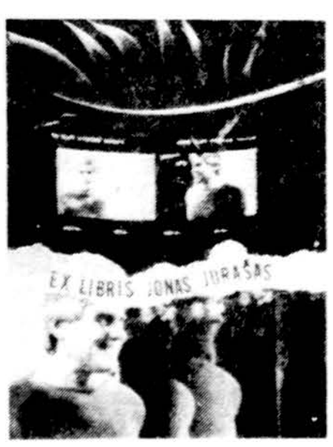

Henrietos Vepštienės ekslibriai, eksponuoti 18-ojoje metinėje lietuvių fotografijos parodoje, vykusioje Čiurlionio galerijoje, Chicagoje, nuo 1989 spalio mėn. 20 iki 29 d.

• **Lituanistikos institutas** JAV praneša, kad Pasaulio lietuvių kultūros ir mokslo centro Kaune prašymu įsteigiama patariamoji komisija, kuri tarpininkaus tarp centro Kaune ir mokslininkų, gyvenančių Vakaruose. Komisijos tikslas bus įvertinti mokslininkų, norinčių dėstyti Kaune, kvalifikacijas ir rašyti rekomendacijas. Komisijos nariai yra profesoriai: dr. Bronius Vaškelis (literatūra), dr. Benediktas Mačiuika (istorija), dr. Vytautas Kavolis (sociologija), dr. Algis Avižienis (kompiuterio mokslai) ir dr. Jolita Kisieliūtė-Narutienė (verslo administracija). Reikalui esant, komisija kooptuos specialistus iš kitų sričių. Komisijos veiklą koordinuoja Lituanistikos instituto dabartinė pirmininkė profesorė dr. Violeta Kelertienė. Pageidaujama, kad mokslininkai, kurie domisi dėstymu Kaune, siųsdami savo dokumentus ir curriculum vitae į Kauną, tuo pačiu metu pasiųstų vieną kopiją Lituanistikos instituto komisijai šiuo adresu: Professor Violeta Kelertas, Department of Slavic and Baltic Languages, (m/c 306), 1220 University Hall, University of Illinois at Chicago, Box 4348, Chicago, IL. 60680.

Po smuikininkės Lindos Veleckytės (viduryje) ir pianisto Alvydo Vasaičio (dešinėje) koncerto, įvykusio šių metų spalio 22 dieną Balzeko Lietuvių kultūros muziejuje, Chicagoje, muziejaus koncertų programos vadovė Nijolė Martinaitytė (kairėje) įteikia instrumentalistams gėles.

Apie pasakas, sukaktis...

(Atkelta iš 3 psl.)

todėl, kad taip reikėjo, kad negalėjau neparašyti. Ne tik tą, bet ir kitus rašinius rašiau ne tam, kad norėčiau ką įrodyti. Rašiau, kad rašėsi, kad mintis tvino žmonėmis, kurių niekada nebuvo, įvykiais, kurie niekada neatsitiko, tvino idėjomis, kurios ir įvykius, ir žmones supynė į vieną darnumą, o jos pačios už to darnumo pasislėpė, kad nebadytų kiekvienam akių, kad neprašomos neužsikartų ir kad nieko neprievartautų. Rašiau, ir dar parašiau lygiai taip pat, kaip vaikystėje sekiau pasakas, iš jokios knygos neišskaitytas.

O vis dėlto būna smagu, kai tas, be jokios intencijos kažin kada parašytas, atsišaukia po dešimtmečių. Prieš porą metų priėjo dar jaunas žmogus, pasisakė, kad tėvo knygose radęs *Naktį ant marių* ir pamėginęs paskaityti. Pamėginęs ir negalėjęs padėti ligi paskutinio žodžio. Pasakė net komplimentą, kad iš visų (o jis skaitąs gana daug) apie tą laikotarpį skaitytų knygų šioji jam buvusi pati įspūdingiausia. Bet visų svarbiausia jam užkliuvę, kad knyga dar ir šiandien nebaigta, nes rudaplaukis vis tebėra gyvas ir vis tebesistengia gaudyti ir naikinti. Knygos pranašystė yra tapusi realybe.

Prisipažinsiu, kad visiškai buvau užmiršęs, ką tenai toj knygoj buvau rašęs. Grįžęs namo tikrai radau, kad rašiau ir apie ton pusėn patekusį enkavedistą, labai rūpestingai besistengiantį ko daugiausia išvykėlių susigrąžinti į plačiąją tėvynę. Radau ir susimąsčiau, kokie įvykiai galėjo man tokią mintį pakišti? Neradau. Nebent tik aidu atsiliepė Raseinių mokytojams NKVD kapitono skaityta paskaita. Jis tada labai ramiai, net su šypsniu lūpose, kalbėjo: „Kai kas turbūt su nešvariom sąžinėm, išbėgo į Vokietiją, Angliją, Ameriką. Žinokite, jie niekur neišbėgs. Mes neskubame, mes turime laiko, o jie nė vienas nuo mūsų neišbėgs. Kiekvienas turės atsakyti už savo darbelius". Nežinau, ar tas enkavedisto teigimas turėjo įtakos *Nakties ant morų* užbaigai, bet kai jie prieš keletą metų ėmė kaltę verst ant tokių vyrų kaip Palčiauskas, prisiminimas atėjo. Neklausiau, bet manau, tie patys įvykiai ir aną jauną žmogų surišo su *Nakties ant morų* paskutiniais puslapiais.

Tai tiek dėl keturiasdešimtinės sukakties. Norėdamas galėčiau švęsti dar ir kitą sukaktį. *Tėvas Venancijus ir jo Matilda* išėjo lygiai penkiasdešimt metų po mano pirmosios – po *Egzaminų*. Abi yra pataikiusios į mūsų tautai reikšmingus momentus. *Egzaminai* išėjo Lietuvai sprendžiamos pražūties išvakarėse, o pastaroji tautos laisvėjimo priešaušrį. Jų tarpe tilpo penkiasdešimt skausmo, plėšimo, kančių, už sukąstų dantų paslėptos vilties ir tautos ateities pigiai išpardavinėjimo metų. Tai neapsakomai sunkus ir didelis tarpas. Kai mėginu mintimi jį apglėbti ir kai bandau palyginti savo buvimą čia su tėvynėje pasilikusių, ypač tų, kurie nemainė tautos ateities į pigius patogumus, pašiurpstu. Jeigu mano amžiuje žmogus dar galėtų rausti, stovėčiau prieš jus raudonesnis už virtą vėžį. Per penkiasdešimt metų į rašytinį tautos kultūros kraitį tesugebėjau įdėti vos vos keliolika knygučių. Ir negaliu pasakyti, kad negalėjau daugiau. Galėjau, nes ir dabar namuose mano sujauktame popieryne yra nežinau kiek neišbaigtų, neapdorotų rankraščių, o kur tie, kurių neprisirengiau net popieriuje kaip nors pažymėti. Bet jeigu per kažin kokį stebuklą ir apdoročiau, jie anaiptol neužpildytų to apytuščio penkiasdešimtmečio, to milžiniško laiko tarpo, kuris nežinia nei kaip, nei kada nubėgo į laiko tuštumą. Į nebūties tamsą. Ir todėl tą gražų pagerbimą sutinku labai susisarmatinęs ir su labai nulenkta galva. Ima noras ją pakelti ir sušukti, kad pasitaisysiu, bet negaliu meluoti. Nebėra kada.

PEN klubo 54-asis kongresas

(Atkelta iš 2 psl.)

nimai romanisto Salman Rushdie gyvybei, parodant solidarumą su kitais rašytojais Islamo kraštuose, kurie turi pakelti grasinimus už tai, ką jie rašo. Net Paryžiuje ir Londone jie gyvena nuolatinio teroro baimėje, pažymėjo Tarptautinio PEN klubo sekretorius Alexandre Blokh. Iš viso buvo priimta apie 30 rezoliucijų.

Mums svarbiausia tai, kad po ilgokų „išsiaiškinimų" ir pakeitimų Toronte, jau Montrealyje delegatų asamblėja vieningai priėmė Suomių centro pasiūlytą rezoliuciją, liečiančią Baltijos šalis, paremiančią jų rašytojus „kovoje už laisvę ir demokratinę visuomenę". Rezoliucija skambėjo taip:

Tarptautinio PEN kongreso delegatų asamblėja, susirinkusi Toronte ir Montrealyje, reiškia pasitenkinimą demokratiniu vyksmu Baltijos šalyse.

Tačiau asamblėja nerimauja dėl įvairių sovietinių organizacijų, grupių bei asmenų pareiškimų prieš Baltijos šalių rašytojų žodžio laisvę.

Asamblėja tvirtai remia Estijos, Latvijos bei Lietuvos rašytojų kovą už laisvą ir demokratišką visuomenę.

Taip pat prie uždarų durų vyko Kalinamų rašytojų komiteto posėdžiai. Šiandien dar kali 30 rašytojų Kinijoje, 350 – visame pasaulyje. Komitetas skelbia jų sąrašus. Viktoro Petkaus vardas taip pat kasmet buvo skelbiamas, o jis pats buvo priimtas į PEN garbės narius. Toronte jaudinančiai apie laisvę kalbėjo kiniečių poetas Duo Duo, kuris buvo Tiananmen aikštėje šių metų birželio 5 dieną žudynių metu.

(Pabaiga ateinantį šeštadienį)